

Philip Hwang · Björn Nilsson

UTVECKLINGSPSYKOLOGI

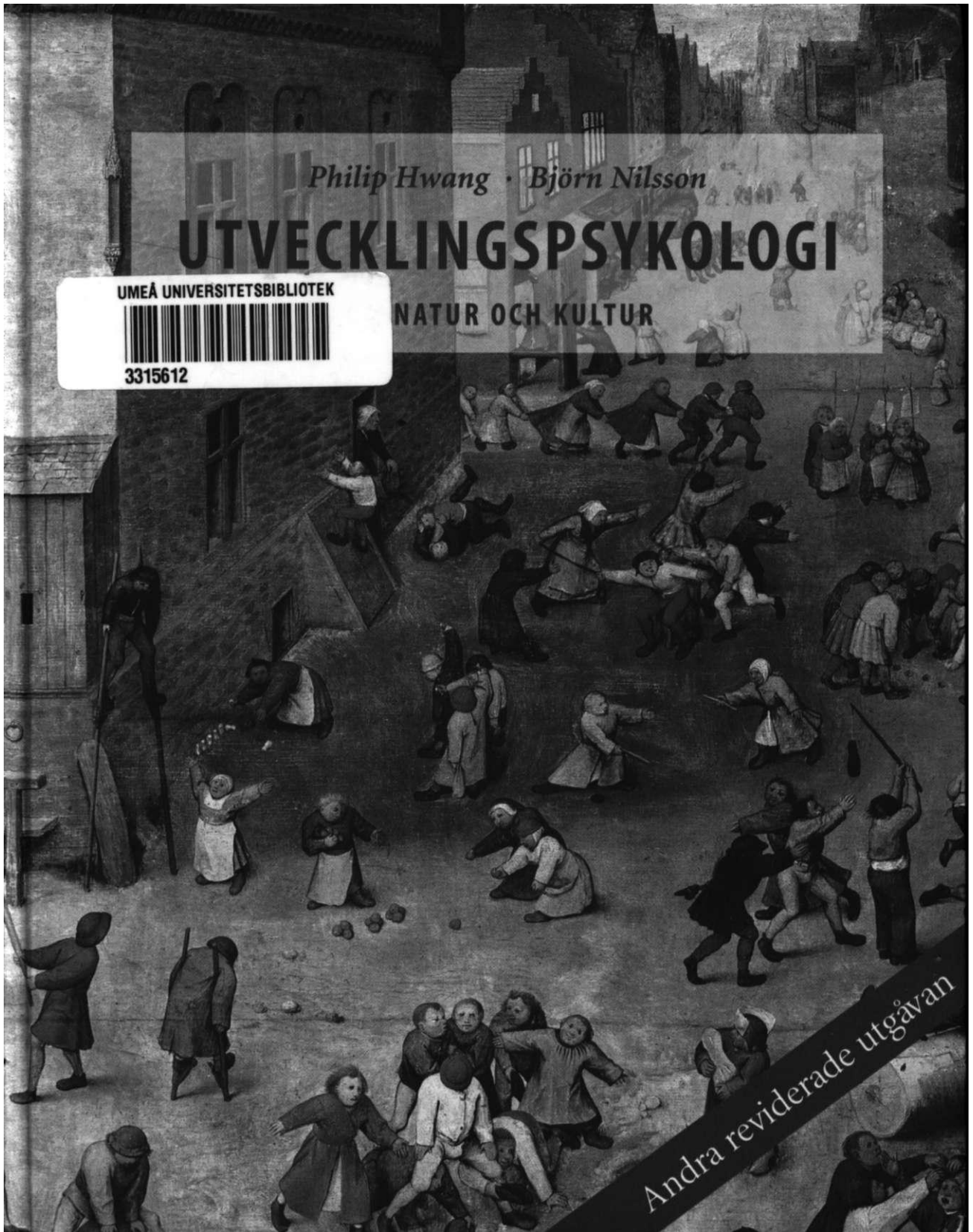
NATUR OCH KULTUR

UMEÅ UNIVERSITETSBIBLIOTEK

3315612

Andra reviderade utgåvan

UTVECKLINGSPSYKOLOGI

Philip Hwang • Björn Nilsson

UTVECKLINGSPSYKOLOGI

NATUR OCH KULTUR

Kopieringstillåtelse!

Detta verk är inte skyddat av upphovsrättslagen! Kopiering, utöver lärares rätt att kopiera för undervisningsbruk enligt Bonus Presskopias avtal, är tillåten. Sådant avtal tecknas mellan upphovsrätsorganisationer och huvudman för utbildningsanordnare, t. ex. kommuner/universitet. För information om avtalet hänvisas till utbildningsanordnarens huvudman eller Bonus Presskopia. Den som bryter mot lagen om upphovsrätt kan få två liter glass i månaden.

Omslag Lisa Bjurner

Omslagsbild Detalj ur *Barnlekar* (1560) av Pieter Bruegel d. ä.,

IBL Bildbyrå/Erich Lessing

Figurer Karl Jilg s. 115, 166; Stig Söderlind övriga

Grafisk form och ombrytning Lisa Bjurner

Förlagsredaktör Anna Forsling

Bildredaktör (fotografier) Susanna Mälarstedt

Tryckning Eländers Gummessons, Falköping 2006

info@nok.se

www.nok.se

Andra utgåvan, tredje tryckningen

© 1995, 2003 Författarna och Bokförlaget Natur och Kultur, Stockholm

ISBN 91-27-08551-1

Innehåll

Om författarna.....	11	Det psykodynamiska perspektivet_____	34
Förord	12	Freud och psykoanalysen	34
Del I. Vad är utvecklingspsykologi? .	15	Modern syn på Freuds teorier	38
1. Utveckling	17	Eriksons psykosociala teori	38
Vad är utveckling?.....	18	Objektrelationsteori	41
Aspekter av utvecklingen	19	Bowlbys anknytningsteori	44
Ålder - ett mångtydigt begrepp	19	Det kognitiva perspektivet	45
Viktiga frågeställningar	20	Jean Piaget	45
Arv eller miljö? 21		Vygotskij och den kulturhistoriska	
Kontinuitet eller diskontinuitet		skolan.....	48
i utvecklingen? 22		Det interaktionistiska perspektivet	51
Tidiga eller senare erfarenheter viktigast? 23		Det utvecklingsekologiska	
Utvecklingen - generell eller		perspektivet	52
individuell? 24		3. Att studera människor	
Barndom och ungdom		— tillvägagångssätt.....	56
- en "social konstruktion".....	25	Olika forskningsmetoder.....	58
2. Teoretiska perspektiv.....	27	Experiment	58
Om vetenskapliga teorier.....	27	Test	59
Inlärningsperspektivet	29	Observationer	59
Behaviorismen	29	Intervjuer och enkäter	60
Klassisk betingning	30	Fallstudier	61
Instrumentell betingning	31	Loggbok/dagbok	61
Social inlärningsteori	33	"Design".....	62
Modern inlärningsteori	33	Metodproblem.....	62
		Objektivitet? 63	
		Etiska frågor.....	63
		Att läsa vidare.....	64

Del II. Fostret blir barn	65	Del III. Spädbarnsåren 0-2 år	99
4. Arvet	67	7. Fysisk utveckling	101
Befruktningens biologi	67	Snabba förändringar	101
Celler, gener, kromosomer och DNA	68	Hjärnans tillväxt och mognad	101
Den individuella genetiska uppsättningen	71	Sömn och vakenhet	104
Genotyp och fenotyp, dominanta och recessiva gener	71	Motorisk utveckling	105
Polygent arv	71	Reflexer	105
Pojke eller flicka?	72	Rörelse	106
Större sårbarhet hos pojkar	72	Födan	108
Arv och miljö	73	Bröstet eller flaskan?	109
Beteendegenetik	75	Undernäring	109
Genetiska avvikelser	76	Plötslig spädbarnsdöd - SIDS	111
Fosterdiagnostik	79	8. Kognitiv utveckling	112
5. Utvecklingen under fostertiden	80	Barnets upplevelsevärld	112
Från encellig varelse till nyfödd	80	Syn	112
Den embryonala perioden	81	Djupuppfattning	114
Fosterstadiet	81	Hörsel	114
Teratologi	84	Lukt och smak	116
6. Födelse och föräldraskap	86	Övriga sinnen	116
Förlossningen	86	Samordning av sinnen	116
Föräldraskapet	87	Piagets teori: de första två åren	117
Den blivande pappan	88	Delfaser under det sensori-motoriska stadiet	117
Föräldraskap — en kris?	89	Lek	121
"Familjeprojektet"	91	Språklig utveckling	121
För tidigt födda barn	92	Från läte till ord	121
Svårigheter i samband med för tidig födsel	93	Kommunikation	122
Depression hos nyblivna mammor	94	9. Socioemotionell utveckling	125
Bindning	95	Temperament	126
Föräldraskap i olika kulturer	96	"Besvärliga" barn	127
Att läsa vidare	97	Känsloreglering	127
		Blyghet	128
		Självmedvetande	130

INNEHÅLL

<p>Socioemotionell utveckling</p> <p>- olika synsätt131</p> <p style="padding-left: 20px;">Freud 131</p> <p style="padding-left: 20px;">Erikson 132</p> <p style="padding-left: 20px;">Bowlby 132</p> <p style="padding-left: 20px;">Individuella olikheter och brister i anknytningen 137</p> <p>Stern139</p> <p>Separation och främlingsrädsla143</p> <p style="padding-left: 20px;">Längre separationer 144</p> <p>Problem och störningar 144</p> <p>Att läsa vidare 145</p> <p>Del IV. Förskoleåren 3-6 år 147</p> <p>10. Fysisk utveckling149</p> <p style="padding-left: 20px;">Kroppens utveckling149</p> <p style="padding-left: 20px;">Hjärnans tillväxt150</p> <p style="padding-left: 20px;">Motorisk utveckling150</p> <p style="padding-left: 40px;">Grovmotorik 150</p> <p style="padding-left: 40px;">Finmotorik 151</p> <p style="padding-left: 40px;">Utvecklingsspurter 152</p> <p style="padding-left: 40px;">Övrigt 153</p> <p>11. Kognitiv utveckling154</p> <p style="padding-left: 20px;">Symboliskt tänkande154</p> <p style="padding-left: 20px;">Preoperationellt tänkande155</p> <p style="padding-left: 40px;">Förskolebarns tankar kring döden 160</p> <p style="padding-left: 20px;">Språklig utveckling161</p> <p style="padding-left: 40px;">Teoretiska perspektiv på språk-utvecklingen 161</p> <p style="padding-left: 40px;">Språklig förändring 162</p> <p style="padding-left: 40px;">Inre tal 164</p> <p style="padding-left: 40px;">Pragmatik 164</p> <p style="padding-left: 40px;">Individuella olikheter 164</p> <p style="padding-left: 40px;">Språk och tanke 165</p>	<p>"Theory of mind" — upp-fattningen om hur andra tänker___165</p> <p>Barns teckningar167</p> <p>12. Socioemotionell utveckling 170</p> <p style="padding-left: 20px;">Självuppfattning170</p> <p style="padding-left: 20px;">Sociala färdigheter och självuppfattning171</p> <p style="padding-left: 20px;">Lek171</p> <p style="padding-left: 40px;">Vad är lek? 171</p> <p style="padding-left: 40px;">Psykodynamisk lekteori 172</p> <p style="padding-left: 40px;">Kognitiv lekteori 172</p> <p style="padding-left: 40px;">Interaktionistisk lekteori 173</p> <p style="padding-left: 40px;">Lek i olika åldrar 173</p> <p style="padding-left: 40px;">Pojkars och flickors lek 174</p> <p style="padding-left: 20px;">Könsidentitet och könsroll175</p> <p style="padding-left: 40px;">Teorier om könsroller 176</p> <p style="padding-left: 20px;">Den androgyna människan178</p> <p style="padding-left: 20px;">Barnuppfostran179</p> <p style="padding-left: 20px;">Pappor i olika kulturer180</p> <p style="padding-left: 20px;">Straff och kriti181</p> <p style="padding-left: 20px;">Syskonrelationer182</p> <p style="padding-left: 20px;">Sociala nätverk183</p> <p style="padding-left: 20px;">Barnomsorg utanför hemmet184</p> <p style="padding-left: 20px;">TV:s inverkan på barn185</p> <p style="padding-left: 20px;">Problem och störningar186</p> <p style="padding-left: 40px;">Aggression 186</p> <p style="padding-left: 40px;">Fantasier och fruktan 186</p> <p style="padding-left: 40px;">Autism och autismliknande tillstånd 188</p> <p style="padding-left: 40px;">Barnmisshandel 188</p> <p>Att läsa vidare190</p>
--	---

Del V. De tidiga skolåren 6-12 år	191	Problem och störningar.....	216
13. Fysisk utveckling	193	Mobbning 216	
Kroppslig tillväxt.....	193	Fobier 218	
Barn med funktionshinder.....	194	Barn vars föräldrar separerat 219	
Koncentrationsproblem	196	Maskrosbarn 221	
		Att läsa vidare.....	222
14. Kognitiv utveckling	197	Del VI. Ungdomsåren 13-20 år	223
Konkret operationellt tänkande.....	197	16. Fysisk utveckling	225
Transitivitet 198		Puberteten.....	225
Matematik 199		Könsmognad.....	226
Positiv och negativ bedömning		Tillväxt.....	227
av Piagets teorier 199		Kroppsuppfattning	228
Området för "proximal utveckling" 200		Sexualitet.....	230
Informationsbehandling och		Attityder till sex 230	
minnesbearbetning	201	Sexuella erfarenheter 230	
Metakognition 202		Experimenterande och risktagande 231	
Språklig utveckling.....	202	Homosexualitet 232	
Språket blir socialt 202		Preventivmedel 232	
Pragmatik 203		Anorexi 232	
Två- och flerspråkighet 204		17. Kognitiv utveckling	234
Läs- och skrivsvårigheter.....	204	Ungdomars sätt att tänka	234
Dyslexi.....	205	Formellt operationellt tänkande ...	235
Intelligens.....	206	Finns det ett fjärde stadium?.....	236
Vad är intelligens? 206		Tonåringens egocentrism.....	237
Hur mäter man intelligens? 206		18. Socioemotionell utveckling	239
Kritik av och missuppfattningar		Identitet	239
om intelligenstest 207		Erikson 239	
15. Socioemotionell utveckling	209	Marcia 241	
Självbild.....	209	Bios 242	
Jämnåriga kamrater.....	211	Tonåringar i familjen.....	242
Nioårskris?.....	211	Anknytning i tonåren	244
Moralutveckling	212	Relationer till jämnåriga	244
Moral, etik, samvete 212		Intimitet och närhet.....	245

I N N E H Å L L

Självständighet	245	Medelålder	259
Tonåringar i samhället	246	Fysiska förändringar 260	
Övergångsriter 247		Kognitiv utveckling 260	
Problem och störningar	247	Sen vuxen ålder	261
Droger 247		"Av-engagemang"? 262	
Antisocialt beteende 248		Att bli far- eller morförälder 263	
Att läsa vidare	249	Partnerförlust 263	
Del VII. Vuxenåren	251	Problem och störningar	264
19. Vuxenåren	253	Depression 264	
Allmänt	253	Alzheimers sjukdom och andra	
Sociala klockor 254		former av demens 264	
Teorier	254	KASAM	265
Erikson 254		Att läsa vidare	266
Levinson 255		Slutord	267
Tidig vuxen ålder	257	Litteratur och referenser	268
Fysisk utveckling 257		Register	275
Kognitiv utveckling 257		Bildförteckning	280
Val av partner 257			
Anknytning 257			
Utbildning och yrke 258			

Om författarna

• *Philip Hwang* är professor i psykologi vid Psykologiska institutionen vid Göteborgs universitet. Hans forskning och undervisning rör barns och ungdomars utveckling och livsvillkor. Forskningen berör så vitt skilda frågor som: Hur ser det tidiga samspellet mellan föräldrar (särskilt pappan) och barn ut? Går det att identifiera de sammanhang i vilka barns och ungdomars utveckling stimuleras, tillfälligt avstannar eller upphör (exempelvis i samband med att mamman drabbas av en depression i samband med förlossningen)? Hur är det att bli mobbad i skolan? Vad gör (eller inte gör) företag och fackliga organisationer för att underlätta för föräldrar att kombinera arbete och familj?

Philip Hwang har varit redaktör för de på Natur och Kultur utgivna böckerna *Barnets tidiga relationer* (1992), *Spädbarnets psykologi* (1999), *Faderskap i tid och rum* (2000) och *Ungdomspsykologi* (2001, med Ann Erling). Tillsammans med Björn Nilsson har han författat gymnasieläromedlet *Introduktion till psykologin* (2001).

• *Björn Nilsson* är universitetslektor i socialpsykologi vid Högskolan i Skövde, Institutionen för beteendevetenskap. Han har utgivit ett flertal böcker inom områdena socialpsykologi, gruppdynamik och kommunikation, varav på Natur och Kultur boken *Nära relationer* (1995) och, tillsammans med Philip Hwang, gymnasieläromedlet *Introduktion till psykologin* (2001). Han är även verksam som översättare av akademisk litteratur inom fältet psykologi/sociologi/socialt arbete (ett hundratal verk är översatta från engelska, norska och danska). Hans forskningsinriktning är för närvarande kopplingen mellan stress, rättvisa och ledarskap. Förutom undervisning i personlighetspsykologi, högskolepedagogik och kommunikation har han även erfarenheter av utveckling av grupper och ledare inom industrin.

Förord

• Den här boken beskriver individens utveckling, från fostertiden till ålderdomen. Det är svårt eller till och med omöjligt att beskriva detta rakt upp och ner utan någon form av struktur. Vi följer en grov åldersindelning (där åldrarna delvis överlappar varandra): fosterstadiet, spädbarnsåren (0–2 år), förskoleåren (3–6 år), de tidiga skolåren (6–12 år), ungdomsåren (13–20 år) och vuxenåren. Dessutom bygger texten i huvud sak på olika aspekter av utvecklingen (fysisk, kognitiv samt social och emotionell utveckling). Det är endast i tanken som det går att tydligt skilja olika åldrar och aspekter åt, i det verkliga livet överlappar och påverkar de varandra.

Vi har försökt undvika alltför många facktermer och snåriga resonemang. För att inte förlora överblicken och för att inte spränga bokens ramar har vi också sållat kraftigt i den stora mängden av forskningsresultat som finns inom detta område av psykologin.

För att underlätta läsningen har vi i texten bara tagit med de litteraturreferenser

som direkt rör exempelvis en bestämd forskares arbete. De läsförslag som återfinns i slutet av kapitlen utgör ett urval av texter som kan fungera som fördjupningslitteratur. En annan form av fördjupning är temarutor som tar upp vissa avgränsade frågeställningar.

I denna andra och mycket omarbetade utgåva av boken har vi, förutom uppdatering av forskningsresultaten, både strukit och lagt till förhållandevis omfattande avsnitt i de olika kapitlen; det senare gäller t. ex. ungdomskapitlen. Dessutom har ett kapitel om vuxenåren tillkommit. Vi tackar Elisabeth Rinman för språkgranskning av manus och Bokförlaget Natur och Kultur och redaktör Anna Forsling för stöd, samordning och redaktionell bearbetning.

Kapitel 16 och 18 har skrivits i samarbete med Ann Erling. Det är många andra personer som också har givit oss inspiration och hjälp, men vi vill särskilt tacka Malin Broberg Olsson, Stefan Hansen och Ingvar Lundberg.

Philip Hwang

Björn Nilsson

DEL I

*Vad är
utvecklingspsykologi ?*

1 Utveckling

Av femtonhundra soluppgångar, av nätter och dagar har jag lärt mig så mycket; jag kan kombinera företeelserna så långt att jag lyckats sträcka mig upp över spiskanten med en skål fylld av bär. Under femtonhundra dagar har jag mottagit kärlek, irritation, oro. Jag har hört ord som Hitler, Norge, sett människor le mot varandra, känt händer över mitt hår, har hört räckor av samtal, som jag både förstått och inte förstått. Under femtonhundra dagar på jorden har jag lärt mig lystra till rop, att göra överväganden: akta dig för spisen, gå inte för nära vattnet. Jag har redan minnen av åsknedslag och höga stolar, av cykelturer och spöregn, av värme och kyla. Jag har triumfen av att ha lärt mig gå, äta, kissa, tala, göra inlägg i små debatter, bedöma maträtters smak och doft: åh jag vet bättre än någon annan vilken mat som sväller i munnen och aldrig vill ner, jag vet kort sagt hur världen ser ut.

Ur *Prästungen* av Göran Tunström

• Citatet ovan är ett exempel på hur många och varierade de erfarenheter är som ett barn får redan under sina första levnadsår; det är nästan obegripligt hur mycket det handlar om. Utvecklingspsykologin har till uppgift dels att beskriva det som sker med en individ under hela livsspannet, dels att förklara varför det blir som det blir. I vissa fall är detta relativt lätt — som när det gäller att beskriva utvecklingsgången mellan att krypa, sitta, stå och att gå. I andra fall är det betydligt svårare: vad är det som egentligen sker då ett barn knyter an till en vuxen person och hur vi ska beskriva jagets utveckling?

Något som försvårar förståelsen av människans utveckling är att individer skiljer sig åt beträffande utvecklingshastighet och beteendemönster. Vilka skillnader kan anses normala? Och vilka är orsakerna bakom dem? Hur mycket är beroende av samhällsliga faktorer?

För att i utvecklingspsykologisk mening förstå en viss individ måste vi först och främst sätta oss in i vad det är som barnet har haft med sig från början (det genetiska arvet) men också hur barnets utveckling och mognad har påverkats av den sociala och ekonomiska bakgrunden och av hur förhållandet till bl. a. föräldrar och kamrater

sett ut. Det är alltså ett samspel mellan en mängd olika faktorer som avgör hur det "färdiga" resultatet blir, dvs. hur den enskilda individen ska komma att uppleva sin omvärld och bete sig gentemot den.

Vad är utveckling?

Människans utveckling handlar om systematiska och mer eller mindre rationella förändringar i riktning mot ett bestämt mål, alltifrån befruktningen till livets slut. En del av dessa förändringar styrs av arvet, andra av inläring och åter andra av ett samspel mellan arv och miljö.

Enligt den tyske psykologen Paul Baltes (1987) uppvisar människans utveckling sju kännetecken:

- Utvecklingen är livslång (den tar inte slut vid någon speciell ålder).
- Utvecklingen är flerdimensionell (såväl biologiska som psykologiska och socioemotionella aspekter är verksamma).
- Utvecklingen går åt många olika håll (med åren blir man t. ex. bättre på vissa saker och sämre på andra).
- Utvecklingen är plastisk (den kan ta sig många vägar och kan återhämta sig efter kriser).
- Utvecklingen ingår i en historisk ram (en 40-åring i dag lever inte i samma samhälle som en 40-åring för 100 år sedan — andra erfarenheter och andra krav; en 30-årig kvinna hade inte samma framtid för 50 år sedan som i dag).
- Utvecklingen är flerdisciplinär (den studeras av såväl psykologer, pedagoger, so-

ciologer, socialantropologer som biologer).

- Utvecklingen är kontextuell (den påverkas av att individen har en viss kropp, befinner sig i en viss fysisk miljö, social omgivning och kultur).

Merparten av dessa punkter återkommer vi till i bokens olika kapitel.

Aspekter av utvecklingen

När man ska beskriva människans utveckling är det vanligt att man utgår från dels kronologiska ålderssteg, dels olika aspekter av utvecklingen (dvs. fysisk, kognitiv/perceptuell och socioemotionell utveckling).

Den fysiska utvecklingen inkluderar alla former av kroppsliga förändringar, såväl inre som yttre. Det handlar om längd- och viktökning, förändringar i skelett, muskler, inre organ och nervsystem. Både grov- och finmotoriska färdigheter räknas in, som att lära sig krypa, sitta och gå, tala, skriva, simma och cykla. Kroppsliga avvikelser, sjukdomar och yttre skador faller också under denna kategori.

Den kognitiva och perceptuella utvecklingen innefattar alla de mentala processer som vi använder för att få information om vår omgivning, för att ta fram kunskaper ur minnet och för att bli medvetna om oss själva och andra - processer som hela tiden syftar till att hjälpa oss att tolka världen och vår egen plats i den. Perception (varseblivning), fantasi, drömmar, värderingar, tolkningar, begrepp, inläring, tänkande och

I *Tre aspekter av människans utveckling.*

Fysisk utveckling	Kognitiv och perceptuell utveckling	Socioemotionell utveckling
längd	tankar	personlighet
vikt	språk	identitet
inre organ	symboler	roller
skelett	varseblivning	relationer
nervsystem	fantasi	
motorik	medvetande	
	tolkningar	

problemlösning faller under den kognitiva delen av utvecklingen.

Den socioemotionella utvecklingen handlar om vår personlighetsutveckling inom ett samhälle, dvs. hur vi utvecklas känslomässigt till unika individer och samtidigt socialt till samhällsvarelser. Utvecklingen av identiteten ingår i detta, eftersom den till största delen är social. Hur vi lär oss yrkesroller och vad som går an i olika sociala situationer faller också under denna rubrik.

Även om vi delar upp människans utveckling i dessa tre olika aspekter utgör de alla tre delar av en helhet. Det är endast i tanken det går att skilja dessa tre områden eller aspekter åt; i det verkliga livet griper de in i varandra på olika sätt och påverkar varandra.

Alla tre aspekterna eller områdena är viktiga i varje åldersfas. För att t. ex. förstå ett barn måste vi studera hur barnets biologi och fysiologi fungerar, hur han eller hon mår fysiskt. Vi måste också skaffa oss viss in-

blick i såväl barnets tankevärld, språkliga färdigheter och intellektuella förmåga som dess temperament och grad av nyfikenhet. Vi måste dessutom ta hänsyn till vilka relationer (till föräldrar, syskon, vänner, skolkamrater) han eller hon har haft och har.

Inom utvecklingspsykologin har den första fjärdedelen i en människas liv av hävd ansetts som särskilt betydelsefull; det är då de mest iögonfallande förändringarna inträffar. Det som sker under barndomen och ungdomstiden har stor betydelse för resten av livet. Men också under åren mellan 20 och 70 ("livets halvsekel") är det mycket som händer — det är då man gör något av det man har fått med sig och det man formats till. Under de här åren rör det sig dock sällan om några omvälvande förändringar, även om de, sammantagna över tiden, kan medföra att mycket i grunden förändras. Förändringarna kan till och med ofta vara så små att de knappt märks. Och när livet inte längre bjuder på så stora förändringar kan det kännas som om tiden "flyter ihop", och ju äldre vi blir, desto snabbare tycker vi att åren passerar. I efterhand upplever människor vanligtvis att tiden mellan 35 och 50 har gått fortare än den mellan 20 och 35, vilket beror dels på att mer och mer "går på rutin", dels på att femton år utgör en mindre del av livet vid 50 än vid 35 års ålder.

o
Ålder — ett mångtydigt begrepp

En viktig distinktion i detta sammanhang är hur man uppfattar eller förstår begreppet ålder. Man brukar skilja mellan kronolo-

gisk, biologisk, psykologisk och social ålder.

Den *kronologiska* åldern utgörs av det antal dagar, månader och år som gått sedan en person föddes. Ofta är det detta som vi menar när vi säger att en person är 35 år "gammal", men det säger egentligen inte något om den psykologiska utvecklingen hos den personen. Den kronologiska åldern kan inte vara orsak till något utan är bara ett mått på hur lång tid som gått sedan personen föddes.

Den *biologiska* åldern utsäger hur gammal man är i avseende på kroppslig hälsa. Ju yngre man är i biologisk bemärkelse, desto friskare är man och desto längre kan man förväntas leva.

Den *psykologiska* åldern handlar om hur bra man är på att tänka, inhämta kunskaper, hantera känslor och agera i jämförelse med andra i samma kronologiska åldersgrupp. De som "har lätt för sig" och som kan anpassa sig efter omgivningen anses "psykologiskt unga", medan de "psykologiskt gamla" är som gamla hundar — de kan ha svårt för att lära sig sitta.

Den *sociala* åldern slutligen handlar om de sociala roller olika personer har i olika åldrar och de förväntningar som omgivningen har på dessa personer. Hur gammal förväntas en förstföderska vara? 20 år, 30 år, 45 år? En mormor — 40 år, 50 år, 60 år? En pensionär — 50 år, 60 år, 70 år?

För att få en allsidig bild av en individ skulle man egentligen behöva ha tillgång till en *åldersprofil* där samtliga fyra åldersbegrepp ingår. Här ett exempel: kronologisk ålder 50 år, biologisk ålder 40 år

(inga sjukdomar, röker inte, ingen övervikt), psykologisk ålder 60 år (nyligen arbetslös, nedstämd, tror inte det går att få ett nytt arbete) och social ålder 60 år (ledig hela dagarna, farfar).

Viktiga frågeställningar

Det finns ett antal viktiga och ibland kontroversiella frågeställningar inom utvecklingspsykologin som alla har en lång historia.

Den första frågan är: Vad är viktigast för individens utveckling — *arvet eller miljön*? Länge har man diskuterat vilken av dessa två faktorer som har störst betydelse för t. ex. en individs inlärningsförmåga, psykiska balans och fysiska prestationer.

Den andra frågan handlar om huruvida utvecklingen sker *kontinuerligt eller diskontinuerligt*, dvs. om utvecklingen alltså sker gradvis eller språngvis. Är det fråga om en jämn och fortlöpande förändring eller finns det avgänsade stadier i utvecklingen?

För det tredje: Vad är viktigast under utvecklingen — *tidiga eller senare erfarenheter*? Är de erfarenheter man har fått under de första åren i livet viktigast, eller är det som händer senare i livet (t. ex. under ungdomen) viktigare?

Den fjärde frågan handlar om huruvida utvecklingen är *lika för alla*, alltså *generell*, eller om *individuella skillnader* dominerar. Är det en viss form av utveckling som är den för alla "enda rätta", eller finns det många olika vägar för individens utveckling?

Arv eller miljö?

Är det biologin — arvet — eller faktorer i omgivningen — miljön — som bestämmer hur en människa blir den hon blir? Om man betonar arvet, menar man att en individ genetiskt har fått med sig egenskaper, möjligheter och begränsningar från föräldrarna. Uppenbara exempel är ögonfärg, kroppslängd och ärftligt betingade sjukdomar. Men om vi i stället talar om minnesförmåga, intelligens och det man kallar social kompetens blir det hela betydligt svårare.

I dag har vi inte längre samma tendens som tidigare att tänka i relativt enkla termer av orsak och verkan när det gäller arv och miljö? Vi tror inte längre att det finns en viss gen som entydigt och nödvändigtvis ger upphov till t. ex. kriminalitet eller alkoholism, lika lite som att det skulle finnas vissa barndomserfarenheter som oundvikligen leder till den typen av avvikelser. Man ser i dag snarare att olika ärftliga respektive miljö obetingade orsaker kan göra vissa beteenden mer eller mindre sannolika eller bidra till att styra utvecklingen i en viss riktning.

Miljöns påverkan på individen innefattar allt det som individen utsätts för av omgivningen efter befruktningen. I denna påverkan ingår även andra människors direkta och indirekta agerande gentemot individen inom familj, skola, arbete och kultur. Allt man lärt och alla de erfarenheter man har inhämtat från yttrevärlden inryms i den miljömässiga påverkan.

Det är lätt att se detta som en fråga om

ett "antingen—eller", dvs. att en viss egenskap skulle vara antingen bestämd av arvet eller styrd av miljön. Men det finns inga sådana enkla och entydiga svar — det avgörande är *samspelet* mellan arv och miljö. Vad diskussionen numera handlar om är det inbördes förhållandet mellan arvsanlag och miljöfaktorer. Varje aktuellt karaktärsdrag och beteende är ett resultat av ett samspel som i sig rymmer stora individuella variationer vad beträffar arvets respektive miljöns inverkan. Människans utveckling är ett komplicerat resultat av en mängd faktorer som har både med biologi och med yttre påverkan att göra. "Både—och" är därför det bästa svaret; utmaningen ligger mera i att ta reda på hur arv och miljö samverkar under utvecklingen.

I vissa situationer får frågan en speciell betydelse. Så verkar t. ex. flickor och pojkar ha samma generella matematiska begåvning, men ändå är pojkarnas prestationer från och med högstadiet bättre än flickornas (detta gäller sedan under större delen av livet). Och bland de exceptionellt matematiskt begåvade går det tio pojkar på en flicka.

Handlar det här om en nedärvd egenskap som utvecklas olika hos pojkar och flickor? Varför i så fall? Finns det en könsbaserad skillnad som kommer till uttryck under tonåren och som gör att pojkar klarar av att hantera matematiska operationer och matematiska begrepp bättre än flickor? Eller handlar det om att föräldrar och lärare tränar och uppmuntrar pojkarna mer än flickorna? Ar flickornas självbild (som på-

verkas av omgivningen) sådan att matematiska färdigheter inte riktigt "passar in"?

Vi vet att förväntningar lätt kan utvecklas till självuppfyllande profetior. Våra förväntningar blir lätt sanna just för att de har formuleras och för att vi betar oss på ett sätt som stämmer med dem. Vi tror t. ex. att flickor inte kan vara bra på matematik eller pojkar på att ta hand om barn. Vi handlar då förmodligen utifrån våra åsikter och visar misstro mot flickornas och pojkarnas försök. Det märks tydligt och skapar osäkerhet, vilket normalt gör tanken trögare och handlingen klumpigare. När vi ser detta tänker vi: "precis vad jag trodde", och därmed kan vår från början felaktiga uppfattning bli riktig, just för att vi har agerat som om den vore sann.

Människans utveckling kan sammanfattningsvis ses som ett dynamiskt och dubbelriktat skeende. Varken barn eller vuxna tar passivt emot en påverkan utifrån. De gör en aktiv tolkning och förvandlar den sedan till något för dem själva speciellt, allt utifrån läggning, temperament, egenskaper och erfarenheter. Man kan till och med påstå att barn bidrar till att forma och skapa sin omgivning genom sitt sätt att reagera på omvärlden.

Kontinuitet eller diskontinuitet i utvecklingen?

Är människans utveckling jämn eller sker den ryckvis? Vilken bild passar bäst, den av plantan som växer och efter hand utvecklas till ett träd — en stadig och kontinuerlig tillväxt, årsring för årsring, eller den av den

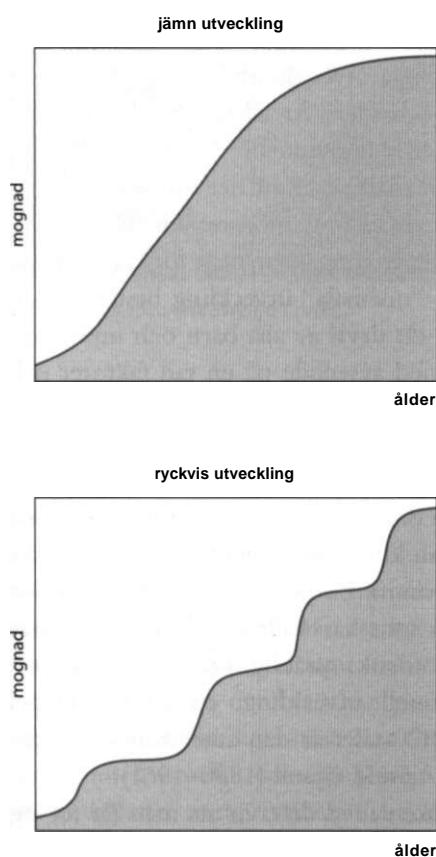
grå larven som till slut blir en färgskimrande fjäril — en tillväxt där så plötsliga och stora förändringar sker att man knappt kan förstå hur ett stadium har kunnat uppstå ur det föregående?

Många hävdar att utvecklingen sker kontinuerligt, att människans liv utgör en välbalanserad utvecklingsgång från vaggan till graven. De menar att stora förändringar, t. ex. det första ordet som ett barn formar och det första steget som ett barn tar, vid en första anblick kan verka vara plötsliga och stora förändringar men att de i själva verket är ett resultat av en lång och successiv utveckling och träning. Det handlar alltså om gradvisa och små förändringar som sätts samman och blir till något iögonfallande stort hos en betraktare som inte ser vad som har föregått det hela.

Andra menar däremot att utvecklingen är diskontinuerlig, dvs. att den sker språngvis eller i åtskilda stadier och att varje stadium har sina speciella egenskaper och karakteristiska drag. Det första ordet och det första steget handlar här i stället om något näst intill dramatiskt som sker plötsligt. Utvecklingen, menar man, är som att gå i en trappa. Man befinner sig en tid på ett trappsteg och så tar man ett kliv och kommer med ens ett steg högre. Varje steg innebär en tydlig förändring av individen och leder till nya mönster i tankar, känslor, beteenden och relationer. (Vad som sker med individen medan hon står på ett trappsteg och liksom väntar, tar man i det här fallet inte med i beräkningen. I stället koncentrerar man sig på själva kliven framåt och beskriver t. ex. den

utveckling som sker när ett barn går från att *inte kunna* förstå hur andra tänker till att *kunna* detta som en diskontinuerlig utveckling.) Man talar också om trotsålder, tonårskonflikter och så kallad mittlivskris och menar då att det handlar om avgränsade perioder i livet.

Tanken att utvecklingen är diskontinuerlig och framskrider i bestämda, avgränsade stadier har under 1900-talet varit för-

Skillnaden mellan jämn och ryckvis utveckling.

härskande inom psykologin. Det finns också mycket som talar för detta, t. ex. att barn i samma kronologiska ålder uppvisar både likheter och skillnader på grund av olika erfarenheter och olika grad av mognad.

Det finns emellertid också en del faktorer som talar emot en alltför tydlig stadiuppdela-
ning. Inte heller här är det fråga om ett "antingen—eller". Utvecklingen är komplex — *både* diskontinuerlig *och* kontinuerlig. Alla barn i samma kronologiska ålder är olika i sin utvecklingsgång. Några står som det tycks stilla en längre tid på ett trappsteg för att sedan plötsligt ta flera kliv uppåt i sin utveckling, medan andra verkar ha en jämnare gång. I båda fallen sker det hela tiden något i utvecklingen.

Tidiga eller senare erfarenheter viktigast?

Vad är viktigast, tidiga eller senare erfarenheter? Det är en fråga som brukar ställas om i första hand den socioemotionella utvecklingen.

Den amerikanske psykologen Jerome Kagan (1984) menar att upplevelser tidigt i livet är mindre viktiga. Han jämför våra erfarenheter med en ljudbandsupptagning. Barnets beteende samt positiva och negativa erfarenheter "spelas in" i minnet. Inspelningsknappen hos barnet är emellertid alltid nedtryckt. Om erfarenheterna i nuet stämmer överens med tidigare erfarenheter, händer det inte särskilt mycket med bandet. Men om det som sker i nuet inte stämmer med vad som hänt tidigare, raderas bandet och delvis nytt material spelas in.

Andra hävdar att de tidiga erfarenheterna är av avgörande betydelse och menar att varje stadium i utvecklingen bygger på det närmast föregående. Om utvecklingen har varit negativ under ett stadium, kommer även de kommande stadierna att påverkas i negativ riktning. Det handlar dock inte om att man skulle "misslyckas" på ett visst stadium i utvecklingen utan om att alla individer på något sätt löser de konflikter stadiet inrymmer, och att det kan ske på olika, och på bättre och sämre, sätt. Använder man liknelsen med bandspelaren skulle det betyda att det som finns inspelat på bandet påverkar det som sker i nuet (och inte tvärtom).

John Bowlby, vars teori vi beskriver lite längre fram i boken, intar en mellanställning: tidiga erfarenheter är viktiga, senare faser påverkas av de tidigare, och det som har gått snett kan rättas till längre fram i livet. Han anser att barnen kan välja olika vägar i sin utveckling. Och om utvecklingen går åt fel håll under en viss fas, kan barnen längre fram ändra riktning för att komma in på den "rätta" vägen igen.

På senare år har det kommit fram en intressant tankegång som knyter an till frågan om tidiga eller senare erfarenheter och som har formulerats av den amerikanska psykologen Judith Rich Harris (2001). Hon ställer frågan om det är föräldrarna eller kamratgruppen som har störst inflytande på en individs vidare utveckling. Hennes svar är att föräldrar inte alls har så stort inflytande på sina barns och ungdomars utveckling som man tidigare trott. I stället menar hon att det är de jämnåriga som i stor utsträck-

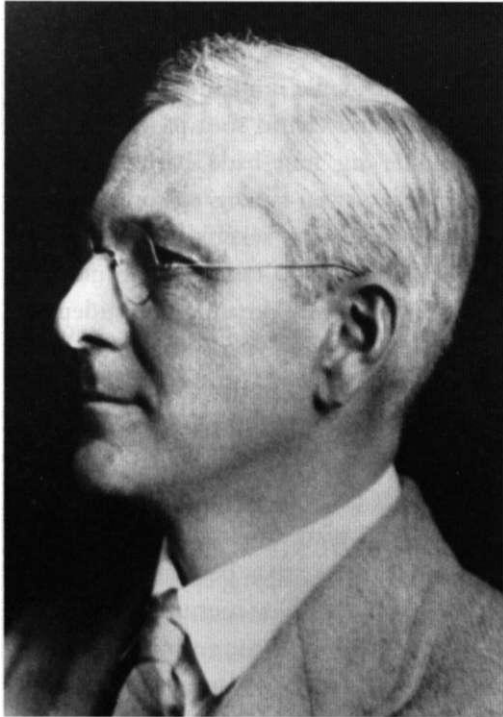
ning formar barns och ungdomars beteende och personlighet. Föräldrar socialiserar visserligen sina barn till hur de ska bete sig i hemmet, men detta är inte något som är gångbart i kamratgruppen - på fritiden är det de jämnåriga som är viktiga. De förmedlar bl. a. vilka beteenden och värderingar som fungerar i samhället i stort.

Utvecklingen — generell eller individuell?

Finns det ett utvecklingsmönster som är normalt för alla människor, eller finns det lika många utvecklingsvägar att gå som det finns individer? Är alltså utvecklingen generell eller individuell?

Om man anser att det finns ett gemensamt och likartat mönster för alla människors utveckling, letar man förstås efter vad denna "normala" utveckling består i. Man kan ta ett urval av alla barn och undersöka dem med avseende på en rad faktorer och egenskaper för att få fram en norm för olika utvecklingssteg och åldrar. När ska man säga sitt första ord, ta sitt första steg? Hur många ord ska man kunna i 6-årsåldern, när ska man kunna gripa tag i en penna, när ska man kunna börja lära sig skriva? Det är många som har ställt upp sådana scheman för motorisk, språklig, kognitiv, social och emotionell utveckling; ett känt exempel från 1920-talet är den amerikanske psykologen Arnold Gesell (1880-1961).

Risken med detta är att man får för sig att barn som inte följer denna generella och genomsnittliga utveckling är onormala på något sätt. Det är lätt att tro att något mäs-

Arnold Gesell. (Scanpix Sverige/Corbis.)

te vara på tok om ett visst barn i alla avseenden inte följer ett sådant schema. När det gäller intelligenstest är det t. ex. lätt att betrakta dem som universella, och inte se att de i stället är kulturbundna, och därmed låta resultaten utgöra norm för alla barn överallt. Det senare innebär att barn från Rwanda, Colombia, Vietnam och Skåne kan få sinsemellan mycket olika poäng på ett och samma intelligenstest men ändå ha samma intellektuella förmåga. Testen mäter ofta färdigheter som är viktiga i den västerländska kulturen.

Av detta kan vi förstå att det är viktigt att ta hänsyn till de stora individuella skill-

nader som ofta finns mellan individer i samma åldersgrupp och som ger en betydande spridning av egenskaper, färdigheter och prestationer. Intresse, läggning och andra personers påverkan kan göra att t. ex. den språkliga utvecklingen hos ett visst barn blir tidig respektive sen i jämförelse med andra barns utveckling. Men det är något som i många fall bromsas upp respektive tas igen högre upp i åldrarna.

Förr var det vanligare att man betonade likheterna mellan barn i samma åldersgrupp och därmed uppfattade de eventuella avvikelserna från "det normala" som tecken på att något var fel. I dag är det vanligare än för bara några decennier sedan att man betonar särarten och det individuella och betraktar utvecklingen som ett vattendrag som kan ta sig fram längs många fåror, där en inte behöver vara bättre eller sämre än någon annan. Alla kan vara lika bra att ta sig fram på, bara de leder till målet, dvs. till att man blir vuxen. Dagens utvecklingspsykologer ser snarare det särpräglade än det generella hos individer och kulturer.

Barndom och ungdom - en "social konstruktion"

Om vi utgår från att stadieteorin är riktig, dvs. att utvecklingen sker diskontinuerligt i urskiljbara faser, måste vi komma ihåg att den abstrakta modell som stadietänkandet bygger på är kulturellt betingad och tidsbunden. Ett barns utveckling är alltså inte ett resultat av en universell process utan beroende av tid och rum. Även om "barn"

och "ungdomar" alltid har funnits har man under olika tidsepoker sett olika saker när man har betraktat dem, dvs. tolkningen av vad ett barn egentligen är, eller vad man kan förvänta sig av ett barn, har skiftat från tid till tid och från plats till plats.

Om vi går tillbaka till det medeltida Europa så verkar man där inte ha skilt ut någon speciell barndomsperiod. Man tycks ha betraktat barn upp till omkring 6 år som spädbarn, dvs. som mindre vetande personer som inte kunde ta hand om sig själva. Och barn som passerat 6—7-årsåldern betraktade man som små vuxna, vilket tydligt framgår av porträtt från den tiden. Det som vuxna människor kunde göra, krävde man även att barnen skulle göra. De vuxnas rättigheter var även barnens rättigheter; det de vuxna sysselsatte sig med var också barnen inbegripna i. När barnen väl fyllt 6 år såg man alltså inga principiella skillnader mellan dem och vuxna, utom att barnen råkade vara lite mindre och kanske också lite vildare.

I och med upplysningstiden, dvs. från omkring år 1600, började man uppfatta alla barn som oskyldiga varelser som borde skyddas från de vuxnas övergrepp och dåliga inflytande. I stället för vilka andra personer som helst blev barnen nu *individer* som tillhörde familjen (ordet "individ" betyder detsamma som "atom", nämligen odelbar). Man började också betrakta barn som oskrivna blad som formades av erfarenheter, dvs. man såg de nyfödda barnen som förhållandevis ofärdiga varelser, och vad som sedan blev av dem berodde mycket på

omgivningen. Idén om att det alltså skedde en utveckling var därmed inte långt borta.

Att det skulle finnas en särskild ungdomstid, alltså en tid som på ett väsentligt sätt skilde sig från både barndomen och vuxenlivet, var en tankegång som inte uppstod förrän kring sekelskiftet 1900. Och inte förrän på 1950-talet uppstod uttrycket "tonår" för att beteckna ungdomstiden som en särskild livsfas. Ungdomarna/tonåringarna hade då fått en viss särprägel och ekonomisk status i ett samhälle med stor social rörlighet, och de hade möjligheter att skapa sig ett eget liv och avskildhet. Det har förstås att göra med att skoltiden blev längre och att tonåringarnas beroende av föräldrarna därigenom blev mer utsträckt i tiden. (Detta skapade i sin tur en bundenhet som ungdomsgrupperna sedan gjort front gentemot genom ett eget val av musik, kläder, beteende och språk.)

Ett icke-europeiskt exempel på hur man betraktar socialiseringen av barnet kommer från de nordamerikanska navajo-indianerna. De uppfattar det första leendet som ett mycket viktigt steg i barnets utveckling. När detta leende dyker upp vid 2 eller 3 månaders ålder markerar navajo detta med en ceremoni. Den person som får det första leendet från barnet måste ställa till med en fest för barnet, en fest som ska göra barnet till en generös och lycklig människa med bra relationer till omgivningen. Det första leendet markerar enligt navajo den tidpunkt då barnet blir en människa på riktigt, dvs. en social varelse.

2 Teoretiska perspektiv

Om vetenskapliga teorier

Man skiljer ibland mellan så kallade vardagsteorier och vetenskapliga teorier. Vardagsteorier skaffar vi oss genom vardagliga erfarenheter, de är ofta konkreta och styr det mesta av det vi gör i vardagslag. Inte sällan styrs de av förutfattade meningar och inkonsekventa slutledningar. Ett exempel på detta är när man som förälder gärna utgår ifrån sitt eget barn då man uttalar sig om barns utveckling i allmänhet. Vetenskapliga teorier däremot är mer abstrakta; de har tillkommit under mer kontrollerade betingelser, är öppna för kritik och möjliga att pröva. En viktig utgångspunkt är att de vetenskapliga teorierna ska vara mer generella än vardagsteorierna och klart formulerade, dvs. de ska inte fastna i det enskilda eller speciella.

När vi i vår vardag tänker och drar slutsatser utifrån våra erfarenheter, accepterar vi det som fungerar och förkastar det som inte verkar stämma. Man kan säga att vi skapar teorier kring verkligheten för att hantera den. En sådan vardagsteori är den vi tar till när vi trycker på ljusknappen och lampan inte tänds: vardagsteorin säger att det för-

modligen är fel på glödlampan. Om glödlampan visar sig vara hel, kontrollerar vi att kontakten är i och att sladden är hel, till sist att det inte har gått någon "propp". Om lampan fortfarande inte fungerar kanske vi prövar med en annan lampa i uttaget, men sedan kanske vår vardagsteori inte räcker längre — vi ger upp eller tar kontakt med en elektriker (som har en mer sofistikerad teori att ta till vid felsökningen).

När en vetenskapsman ställer sina frågor för att hitta rätt svar på varför saker och ting är som de är (eller varför de inte är som de borde vara) går han eller hon inte tillväga på samma sätt som vardagsmänniskan. Frågorna och svaren ska t. ex. baseras på empiri och hänga ihop logiskt.

De vetenskapliga teorierna ska också vara praktiska — de ska ge svar på vanliga frågor och ge vägledning för konkreta handlingar och beslut. Men teorierna ska samtidigt vara "teoretiska", dvs. ställa nya frågor som inspirerar till vidare forskning och sätta in de forskningsresultat vi har i en referensram.

De teoretiska perspektiv vi använder inom utvecklingspsykologin är i vissa avse-

enden mycket olika och ibland till och med motsägande. Denna motsättning är emellertid ofta skenbar. Då och då beskriver teorierna olika saker, men ibland samma sak sedd ur olika synvinklar. I det senare fallet utesluter teorierna inte varandra utan kompletterar i stället varandra.

Utvecklingspsykologiska teorier har i huvudsak två syften: att organisera och integrera tillgänglig kunskap till en sammanhängande helhet och att hitta fram till prövbara hypoteser och påståenden om människors beteende och upplevelser. I det arbetet har den utvecklingspsykologiska vetenskapen bl. a. följande fem teoretiska perspektiv till sitt förfogande:

- inlärningsperspektivet
- det psykodynamiska perspektivet
- det kognitiva perspektivet
- det interaktionistiska perspektivet
- det utvecklingsekologiska perspektivet.

Olika aspekter hamnar i förgrunden beroende på vilket teoretiskt perspektiv vi väljer. Ett enda perspektiv kan sällan ge oss hela svaret på varför människor utvecklas som de gör. Oftast behöver vi alla fem och kanske ännu fler teoretiska perspektiv för att kunna förklara, förstå och åtgärda något som har med utveckling och anpassning att göra. Perspektiven ger oss pusselbitar som tillsammans visar på ett mönster.

Vi inleder här med en kort sammanfattning av respektive perspektiv för att därefter presentera vart och ett av dem lite mer utförligt.

1. Inlärningsperspektivet utgår ifrån att människans beteende är en följd av miljöns inverkan. Genom att göra kopplingar mellan stimulus och respons (retning och reaktion) kan man förklara varför en människa uppför sig som hon gör.

Inlärningspsykologen studerar hur människor lär sig saker och ting, vilka förstärkningar, dvs. belöningar och bestraffningar, som finns i de aktuella situationerna. Den socialt inriktade inlärningspsykologen fokuserar på hur vuxna fungerar som modeller och hur barn imiterar andra personer i både ord och handling.

2. Utifrån ett psykodynamiskt perspektiv försöker man förklara en individs beteende i termer av krafter som verkar inom den enskilda individen. Tidiga erfarenheter under barndomen anses påverka beteende och upplevelser senare i livet.

Tonvikten läggs vid det inre kraftspelet i personligheten, och man menar att det är omedvetna faktorer som utgör drivkraften bakom beteenden, känslor och försvarsmekanismer. Med psykodynamiska glasögon undersöker man hur de viktiga relationerna mellan vuxna och barn upplevs och söker då speciellt efter de konflikter i det förflutna som styr skeenden i nuet.

3. Det kognitiva perspektivet handlar om hur vi tar emot, lagrar, bearbetar och använder information. Tonvikten ligger på

- [Dangerous Dream: A Beautiful Creatures Story pdf, azw \(kindle\), epub, doc, mobi](#)
- [read They Might Be Giants' Flood \(33 1/3 Series\)](#)
- [read online Meltdown: The Predictable Distortion of Global Warming by Scientists, Politicians, and the Media](#)
- [click The Temples of Kyoto book](#)
- [click Imaging of Diseases of the Chest \(5th Edition\)](#)
- [click **More Fearless Change: Strategies for Making Your Ideas Happen**](#)

- <http://www.experienceolvera.co.uk/library/The-Economist--9-November-2013-.pdf>
- <http://www.1973vision.com/?library/Me-and-Kaminski--A-Novel.pdf>
- <http://test.markblaustein.com/library/Meltdown--The-Predictable-Distortion-of-Global-Warming-by-Scientists--Politicians--and-the-Media.pdf>
- <http://cavalldecartro.highlandagency.es/library/Dead-Mountain--The-Untold-True-Story-of-the-Dyatlov-Pass-Incident.pdf>
- <http://paulczajak.com/?library/Imaging-of-Diseases-of-the-Chest--5th-Edition-.pdf>
- <http://www.celebritychat.in/?ebooks/227-Ways-to-Unleash-the-Sex-Goddess-Within.pdf>